

การสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลท้องถิ่นเรื่อง “สมุทรสงคราม เมือง 3 น้ำ”

A survey and preparation of the local database on "Samut Songkhram 3 water cities"

สำราญ ผลิตี (Samran Phondee)

รองศาสตราจารย์ ดร. ประจำคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

Associate Professor Dr., Faculty of Science and Technology

อรรหาวี เจ๊ะสะแม (Anhawi Chesamae)

อาจารย์ ดร. ประจำคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

Dr, Faculty of Science and Technology

อุไรรัตน์ แยมชุตติ (Urairat Yamchuti)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยธนบุรี

Assistant Professor Dr., Vice President for Academic Affairs Thonburi University

Received: June 27, 2021, Revised: August 24, 2021, Accepted: August 29, 2021

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา สำรวจ วิเคราะห์ สังเคราะห์ รวมถึงจัดทำฐานข้อมูลองค์ความรู้ด้านท้องถิ่นทั้ง ภูมิศาสตร์ ภูมิสังคม ประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมของผู้คนในจังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อใช้ในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสมุทรสงคราม ต่อไป โดยเป็นการวิจัยคุณภาพ ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงสำรวจ เก็บรวบรวมข้อมูลทั้งจากเอกสาร ประกอบกับการศึกษาภาคสนาม จากนั้นนำข้อมูลที่ได้อธิบาย วิเคราะห์ สังเคราะห์ และนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า องค์ความรู้สำคัญด้านท้องถิ่นของจังหวัดสมุทรสงครามที่ควรนำมาใช้เป็นฐานข้อมูลในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาสำหรับเยาวชนในพื้นที่ แบ่งได้เป็น 5 ประเด็น คือ 1) **ภูมิศาสตร์และภูมิสังคม** โดยจังหวัดสมุทรสงครามตั้งอยู่ในพื้นที่ปลายน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ เกิดเป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่ที่เรียกกันว่าเป็น “เมือง 3 น้ำ” คือ น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม 2) **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น** โดยเป็นเมืองเก่าแก่ที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาอย่างต่อเนื่อง 3) **อัตลักษณ์ท้องถิ่น** ที่มีความชัดเจนทั้งอัตลักษณ์ทางธรรมชาติและวัฒนธรรม 4) **มรดกภูมิปัญญา** ที่มีความหลากหลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับวิถีการดำรงชีวิต และ 5) **มรดกทางวัฒนธรรม** ที่พบว่ามีทั้งวัฒนธรรมที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ องค์ความรู้ดังกล่าวเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ มีความหมาย และเป็นองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนให้กับท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ด้วยหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาของเยาวชนในพื้นที่ เพื่อสร้างจิตสำนึก เห็นคุณค่า และความสำคัญของท้องถิ่น ซึ่งการเรียนรู้ดังกล่าวจะนำมาซึ่งพลังทางสังคมที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเข้มแข็งของท้องถิ่นได้ในอนาคต

คำสำคัญ: เมือง 3 น้ำ ท้องถิ่นศึกษา สมุทรสงคราม

* ผู้ให้การติดต่อ (Corresponding e-mail: itee007@hotmail.com) มหาวิทยาลัยธนบุรี 246 เพชรเกษม 110 แขวงหนองค้างพลู เขตหนองแขม กรุงเทพฯ 10160

Abstract

This research has the purpose to study, explore, analyze, and compile a database of local knowledge including geography, social landscape, history, identity, wisdom, and cultural ways of people in Samut Songkhram Province. This is to support the preparation of local education courses of the Samut Songkhram Primary Educational Service Area Office through conducting a qualitative research using a survey as a tool to collect information from documents coupled with field studies. The data were then analyzed, synthesized, and the results presented in descriptive analysis

The results showed that Samut Songkhram province's important aspect of local knowledge that should be used as a database for developing local education courses for youth in the area can be divided into 5 issues: 1) Geography and social landscape as Samut Songkhram Province is located in an area with waterways in abundance. It emerged as a unique feature of the area, known as the “3 water cities” with fresh water, brackish water, salt water. 2) Local history as it is an old town with continuous historical development. 3) Local identity that is clear, both the natural and cultural identity. 4) Wisdom which are diverse, especially with regards to lifestyle. And 5) Cultural heritage that are both there are both tangible and intangible cultures and such knowledge is valuable, meaningful and a key element in developing local sustainability through a learning process with local curriculum, education for local youths to build awareness of local value and importance. This learning will bring social power that can drive the transformation to the strength of the local community in the future.

Key words: 3 water cities, Local Studies, Samut Songkhram

บทนำ

จังหวัดสมุทรสงคราม มีชื่อที่รู้จักกันโดยทั่วไปในอดีตว่า “เมืองแม่กลอง” เป็นเมืองเก่าแก่ที่มีประวัติศาสตร์และความสำคัญมาแล้วตั้งแต่อดีต ทั้งการเป็น “สวนนอก”[†] หรือพื้นที่ทำสวนผลไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์ การเป็นเมืองประมงที่เป็นอาชีพหลักของผู้คน รวมถึงการเป็นเมืองประวัติศาสตร์ที่มีเรื่องราวต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย เช่น การเป็นสมรภูมิตะนาวสีเมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ค่ายบางกุ้ง การเป็นเมืองที่พระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระญาติวงศ์ มีพระนิวาสสถานตั้งเดิมอยู่ที่แขวงบางช้าง ฯลฯ

ปัจจุบัน “สมุทรสงคราม” เป็นจังหวัดหนึ่งที่ตั้งอยู่ในภาคกลางของประเทศไทย มีพื้นที่ราว 416.7 ตารางกิโลเมตร ซึ่งถือว่ามีขนาดเล็กที่สุดในประเทศ ประกอบด้วย 3 อำเภอ คือ อำเภอสมุทรสงคราม อำเภออัมพวา และอำเภอบางคนที มีประชากรราว 200,000 คน เป็นจังหวัดที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีชายฝั่งทะเลติด

[†] คำว่า “สวนนอก” ในที่นี้เป็นชื่อเรียกพื้นที่ที่มีการทำสวนบริเวณเมืองแม่กลองที่ในอดีตผู้คนนิยมทำสวนแบบยกร่อง คล้ายๆ กับวิธีการทำสวนในพื้นที่แถบแม่น้ำเจ้าพระยาเขตนครบุรีและนนทบุรี จนมีคำกล่าวกันว่า “บางช้างสวนนอก บางกอกสวนใน” ซึ่งคำว่า “บางช้าง” นั้นก็หมายถึงพื้นที่แถบอำเภออัมพวา

อ่าวไทยยาวถึงประมาณ 23 กิโลเมตร ซึ่งการเป็นพื้นที่ปลายน้ำของสมุทรสงคราม ทำให้คุณลักษณะของน้ำนั้นมีความผันแปรไปตามธรรมชาติ กล่าวคือ เมื่อน้ำทะเลลดลงจะเป็น น้ำจืด เมื่อน้ำทะเลเริ่มขึ้นน้ำเค็มกับน้ำทะเลจะผสมกันกลายเป็น น้ำกร่อย และเมื่อน้ำทะเลหนุนเต็มทีก็จะมีลักษณะเป็น น้ำเค็ม จนทำให้เมืองแห่งนี้ถูกเรียกขานอีกชื่อหนึ่งว่าเป็น “เมือง 3 น้ำ” ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและการประมง ซึ่งถือเป็นรายได้สำคัญของจังหวัด รวมถึงมีอุตสาหกรรมในพื้นที่บางส่วน นอกจากนี้สมุทรสงครามยังมีสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญและสวยงามอีกจำนวนมากจนนำมาซึ่งคำขวัญของจังหวัดที่ว่า “เมืองหอยหลอด ยอดลิ้นจี่ มีอุทยาน ร.2 แม่กลองไหลผ่าน นมัสการหลวงพ่อบ้านแหลม”

อย่างไรก็ตามคุณลักษณะดังกล่าวข้างต้นได้ลดความสำคัญลงอย่างมาก และบางส่วนก็ตกอยู่ในภาวะเสื่อมเสียต่อการสูญหาย อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในมิติต่างๆ ที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม ได้มีความพยายามจากท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสมุทรสงคราม มีความต้องการที่จะยกระดับการรับรู้ของเยาวชนในพื้นที่ให้เกิดความรักและหวงแหนในท้องถิ่นของตน ผ่านโครงการจัดทำ “หลักสูตรท้องถิ่นศึกษา สมุทรสงคราม เมือง 3 น้ำ” เพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งในการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น ซึ่งการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเป็นเรื่องสำคัญและมีคุณค่าอย่างมากในการสร้างความรู้ความเข้าใจและสำนึกรักในท้องถิ่นของตน ดังนั้นองค์ความรู้ที่จะนำมาใช้ในการจัดทำหลักสูตรจึงควรเป็นองค์ความรู้ที่มีความถูกต้องตามหลักวิชาการ อันจะนำมาซึ่งประโยชน์สูงสุดต่อท้องถิ่นอย่างแท้จริง

จากความสำคัญดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจทำการศึกษาวิจัยในหัวข้อ การสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลท้องถิ่น เรื่อง “สมุทรสงคราม เมือง 3 น้ำ” ขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่งฐานข้อมูลท้องถิ่นที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ สามารถนำมาใช้หรือสนับสนุนการดำเนินงานตามโครงการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสมุทรสงครามได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ อันจะนำมาซึ่งความรักและความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของเยาวชนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. ศึกษา สำรวจ องค์ความรู้ด้านภูมิศาสตร์ ภูมิสังคม ประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมของผู้คนในจังหวัดสมุทรสงครามภายใต้ชื่อ “สมุทรสงคราม เมือง 3 น้ำ”
2. วิเคราะห์ และสังเคราะห์องค์ความรู้ที่สำคัญด้านท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสมุทรสงครามในอนาคต

การทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องในหลากหลายมิติ เพื่อให้ได้แนวทางการศึกษาองค์ความรู้ของท้องถิ่นอย่างครอบคลุม โดยส่วนที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ของเมืองสมุทรสงครามนั้น บัณฑิต ลิวชัยชาญ (ออนไลน์) เสนอเรื่อง “ประวัติความเป็นมาโดยสังเขปของจังหวัดสมุทรสงคราม” อธิบายถึงชื่อเรียกที่แต่เดิมเรียกขานชื่อเมืองสมุทรสงครามแห่งนี้ว่า “เมืองแม่กลอง” ที่แม้ว่าจะจะเป็นเมืองเก่าแก่ แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนว่าเกิดขึ้นเมื่อใด ผลงานของสุจิตต์ วงษ์เทศ (2549) เรื่อง “ภูมิสังคมวัฒนธรรม เรื่อง ชื่อบ้านนามเมือง ลุ่มน้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม” ที่อธิบายถึงประวัติความเป็นมาของจังหวัดสมุทรสงครามว่ามีหลักฐานทางโบราณคดีที่อธิบายถึงประวัติศาสตร์ย้อนหลังกลับไปได้ถึง 5,000 ปี งานวิจัยของสถาบันดำรงราชานุภาพ (2540) เรื่อง “ความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์” ที่ให้รายละเอียดในเชิงลึกถึงที่มาและความสำคัญของอำเภอต่างๆ ในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามทั้งขนาดและที่ตั้ง ลักษณะภูมิประเทศ ลำน้ำที่สำคัญภูมิอากาศทรัพยากรธรรมชาติ ประวัติความเป็นมาของอำเภอ รวมถึงโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ

ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ฯลฯ ในส่วนของทรัพยากรของเมืองสมุทรสงคราม มีผลงานของพรทิพย์ อุศุภรัตน์ และคณะ (2556) เรื่อง “แหลมใหญ่ : การพลิกฟื้นวัฒนธรรมชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากร” ที่อธิบายว่า ไม่เพียงแต่ทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ และการยังคงวิถีการดำรงชีวิตที่พึ่งพิงป่าชายเลนเท่านั้น แต่ความรู้ฝังลึกในตัวของคนชาวบ้าน

ในมิติท้องถิ่นมีงานของ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ (2542) ที่ศึกษาเรื่อง “ยี่สาร : ย่านโบราณกลางป่าชายเลน” ที่อธิบายถึงความเป็นชุมชนเก่าแก่ร่วมสมัยกับกรุงศรีอยุธยาในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามที่เขายี่สาร นอกจากนี้ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ (2544) ยังได้ทำวิทยานิพนธ์ในเรื่อง “ตำนานและพิธีกรรมคุณปู่ศรีราชา : ภาพสะท้อนบูรณาการทางสังคมวัฒนธรรมที่บ้านยี่สาร” โดยศึกษาถึงตำนานคุณปู่ศรีราชา อันเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ภายในชุมชนเขายี่สาร ซึ่งเป็นเรื่องเล่าที่กล่าวถึงวีรบุรุษและการเกิดขึ้นของชุมชนอันเป็นการแสดงออกถึงตัวตนและรากเหง้าของเขายี่สาร งานของ อิศรชัย บุรณะอรุณ (2553) เรื่อง “ความแปรเปลี่ยนของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมน้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม” ที่อธิบายว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมน้ำในบริบทชนบทสามารถรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนไว้ได้เป็นอย่างดี และมีความรู้จำนวนมากฝังอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในพื้นที่

ในส่วนของมรดกภูมิปัญญา มีผลงานของ วีรพงษ์ กำแพงทอง (2558) เรื่อง “การถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำน้ำตาลมะพร้าว ผู้ประกอบการน้ำตาลมะพร้าว ตำบลท่าคา อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม” อธิบายถึง มรดกภูมิปัญญาสำคัญของท้องถิ่นรวมถึงวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาภายในครัวเรือนของท้องถิ่น

ในมิติทางวัฒนธรรม มีงานสำคัญอย่าง “ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชาวสวน จังหวัดสมุทรสงครามตอนบน (ตำบลท่าคา อำเภอบางคนที และตำบลมะโนรา อำเภอบางคนที)” ของ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ (2554) ที่อธิบายถึงวิถีวัฒนธรรมความเป็นชุมชนชาวสวนของเมืองสมุทรสงครามตอนบน โดยให้รายละเอียดในเชิงลึกถึงวิถีการดำรงชีวิตด้วยการประกอบอาชีพการทำสวนที่มีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นอย่างน่าสนใจ ในขณะที่มรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนอยู่ในความเชื่อของผู้คน มีปรากฏอยู่ในงานของ เรือนแก้ว ภัทธนาประวัตติ (2551) เรื่อง “โลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงของศาลเจ้าเงินในจังหวัดสมุทรสงคราม” ที่อธิบายว่า ในจังหวัดสมุทรสงครามมีศาลเจ้ากระจายอยู่ในพื้นที่จำนวนมาก สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเป็นกลุ่มคนชาวจีนในพื้นที่ ในขณะที่ พิชญาวพร พัทพ์พันธุ์ และพิทักษ์ ศิริวงศ์ (2563) ก็ได้นำเสนอบทความเรื่อง “การวิเคราะห์วาทกรรม : การดำรงอัตลักษณ์คริสตชนของกลุ่มคาทอลิกบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม” ที่อธิบายถึงการดำรงอัตลักษณ์คริสตชนกลุ่มคาทอลิกบางนกแขวก จังหวัดสมุทรสงคราม

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเหล่านี้คือคือส่วนหนึ่งซึ่งเป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่อธิบายได้ว่า แม้จังหวัดสมุทรสงครามจะเป็นแต่เพียงจังหวัดขนาดเล็กแต่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นที่สำคัญและมีคุณค่าต่อการเรียนรู้ และใช้เป็นต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่จะสามารถต่อยอดเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

กรอบแนวคิดทฤษฎี

กรอบแนวคิดสำคัญที่ผู้วิจัยนำมาใช้ในครั้งนี้คือ แนวคิดที่เกี่ยวกับการศึกษาองค์ความรู้สำคัญของท้องถิ่น ซึ่งที่สำคัญมีดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหรือหมู่บ้าน เพื่ออธิบายถึงหลักคิดของผู้คนในอดีตในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามใช้ในการเลือกตั้งถิ่นฐาน ซึ่งโดยพื้นฐานแล้วมนุษย์มักเลือกในการตั้งถิ่นฐานมักเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ในการดำรงชีวิต ซึ่งในอดีตเลือกตั้งชุมชนก็มักเป็นพื้นที่ริมน้ำ บริเวณที่ราบลุ่ม ซึ่งสะดวกทั้งเรื่องของการทำมาหากิน การอุปโภคบริโภค รวมถึงการคมนาคม ซึ่งวิลาวณีย์ เอื้องวงศ์กุล (2542, น. 11) อธิบายว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการเลือกตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ว่ามี 3 องค์ประกอบ คือ 1. ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ 2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และ 3. ปัจจัยทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม

ประเพณี ในขณะที่รูปแบบการตั้งถิ่นฐานกิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ (2545, น. 16-17) ก็อธิบายว่าแบ่งออกได้เป็น 3 แบบ คือ 1.การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม 2.การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย และ 3.การตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางการคมนาคม

แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ใช้เพื่อการศึกษาถึงพัฒนาการของสังคมหรือชุมชนจังหวัดสมุทรสงครามที่อยู่นอกเหนือแวดวงศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองของรัฐ ซึ่งในความหมายดังกล่าวเป็นการมองการศึกษาประวัติศาสตร์ที่นับจากจุดย่อยของสังคมไปสู่จุดใหญ่ (ยงยุทธ ชูแว่น, 2562) อันจะช่วยอธิบายบริบททางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่น ที่สำคัญคือช่วยให้เห็นถึงความต่อเนื่องเชื่อมโยงจากอดีตจนถึงปัจจุบันในมิติที่ลึกซึ้งมากขึ้น

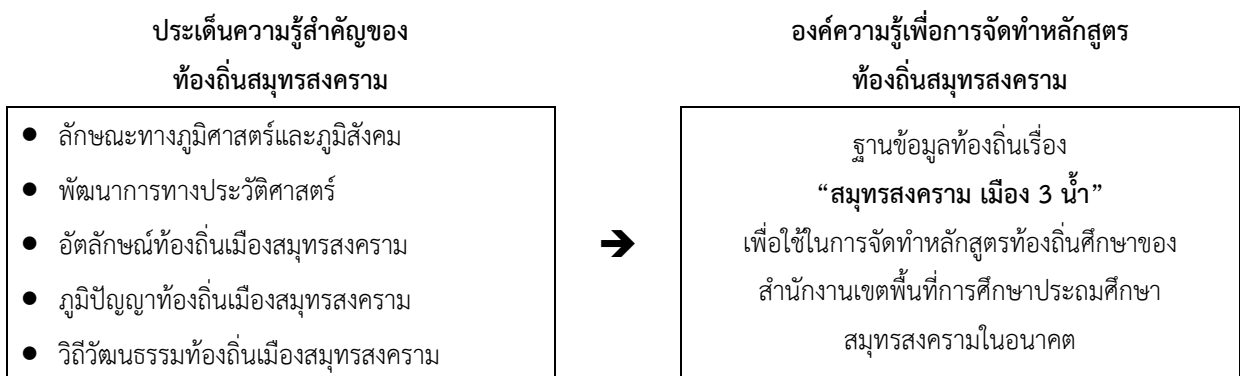
แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน เป็นการมองบริบทชุมชนในมิติของคุณค่าที่มีอยู่ ซึ่งสามารถนำมาสร้างสรรค์และพัฒนาในกลุ่มชุมชนนั้น ให้ก้าวไปสู่ความเข้มแข็งและยั่งยืนได้ ที่สามารถพัฒนาให้ไปสู่การเป็นเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งทุนทางวัฒนธรรมดังกล่าว เราอาจแบ่งออกได้เป็น 3 แบบคือ 1.วัฒนธรรมชุมชนที่เป็นนามธรรมและปรากฏอยู่ในตัวตน 2.วัฒนธรรมชุมชนที่เป็นรูปธรรม และ 3.วัฒนธรรมชุมชนที่เป็นสถาบัน ซึ่งในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามมีวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็งอย่างมาก

แนวคิดเกี่ยวกับมรดกภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการศึกษาถึงภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีอยู่ทั้ง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถที่กลุ่มชนได้เรียนรู้ สัมผัสประสบการณ์มายาวนาน โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี พิธีกรรมและวิถีชีวิต จนเป็นความรอบรู้ ความเชี่ยวชาญ มีศักยภาพในการจัดการกับสถานะแวดล้อม และนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพร่วมกันได้อย่างเป็นสุข (เรไร ไพรวรรณ, 2548, น. 6-7)

กรอบแนวคิดดังกล่าวข้างต้น จะเป็นแนวทางในการศึกษาองค์ความรู้ของท้องถิ่นเมืองสมุทรสงคราม เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลหรือองค์ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นที่ครอบคลุมมิติต่างๆ อันจะนำมาซึ่งฐานข้อมูลท้องถิ่นเมือง 3 น้ำเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาได้ต่อไป

กรอบแนวคิดการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้น ทำให้สามารถกำหนดกรอบแนวคิดของการวิจัยได้ดังนี้

กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงสำรวจที่มีมุ่งหมายให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นของจังหวัดสมุทรสงครามที่มีความถูกต้องตามหลักวิชาการ ซึ่งเป็นรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยวิธีการค้นคว้าและรวบรวม

จากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับการศึกษาภาคสนาม ผ่านกระบวนการวิจัยตามหลักวิชาการ จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาจัด
เวทีวิพากษ์/วิเคราะห์ร่วมกับท้องถิ่นและผู้ทรงคุณวุฒิ นำเสนอผลการวิจัยโดยใช้รูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์
(Analytical Description) และนำเสนอเนื้อหาแบบหัวเรื่อง (Topical Approach) ซึ่งแต่ละเรื่องจะเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงส่วน
ต่างๆ เข้าด้วยกัน โดยมีรายละเอียดดังนี้

การศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research)

ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารที่เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อศึกษาถึงประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์
ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมของจังหวัดสมุทรสงคราม โดยเอกสารที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีทั้งที่เป็นข้อมูลเอกสารชั้นต้น
(Primary Sources) และชั้นรอง (Secondary Sources) อาทิ เอกสารข้อมูลจากท้องถิ่น เอกสารของสำนักหอจดหมายเหตุ
เอกสารประวัติของศาสนสถานและสถานที่สำคัญ เอกสารของทางราชการ รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ รวมถึงหนังสือของ
นักวิชาการที่มีอยู่ทั้งจากหน่วยของภาครัฐและเอกชน โดยแหล่งค้นคว้าข้อมูลประกอบด้วย สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
พระนคร ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยสถาบันการศึกษา ศูนย์ข้อมูลและพิพิธภัณฑ์ของชุมชนในพื้นที่

การดำเนินงานภาคสนาม

ผู้วิจัยลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูล โดยแบ่งแนวทางออกเป็น 2 ส่วนตามความมุ่งหมายของการศึกษา คือ **ข้อมูลเกี่ยวกับ
ลักษณะทางกายภาพ** ประกอบด้วย ลักษณะของพื้นที่ สภาพแวดล้อม ชุมชน โบราณสถาน (วัด/ศาสนสถาน) สถานที่สำคัญ
อันเป็นเอกลักษณ์ในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม **ข้อมูลการสัมภาษณ์บุคคล** (Oral history) ประกอบด้วย นักวิชาการ ผู้นำ
ชุมชน ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำศาสนา และผู้อาวุโส

ประชากรที่ใช้ในการศึกษา

ส่วนที่ 1 คือ กลุ่มประชากรที่ให้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เป็นประชากรที่มีภูมิลำเนาอยู่ในพื้นที่ศึกษา โดยมี
เป้าหมายเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลเพียงพอตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ส่วนที่ 2 คือ กลุ่มประชากรชนิดเจาะจงใช้ในกระบวนการวิพากษ์เนื้อหา ภายหลังจากการเก็บข้อมูลและจัดเวทีเพื่อ
นำเสนอผลการวิเคราะห์/ตรวจสอบข้อมูลเบื้องต้นร่วมตรวจสอบร่วมกัน ซึ่งประกอบด้วย นักวิชาการ ผู้บริหารสถานศึกษา
จังหวัดสมุทรสงคราม ครูผู้รับผิดชอบการจัดการเรียนการสอนรายวิชาท้องถิ่นศึกษา และผู้แทนจากท้องถิ่น

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยเลือกใช้แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง โดยในแบบสัมภาษณ์จะปรากฏรายละเอียดเบื้องต้น
เกี่ยวกับชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ วันที่ให้สัมภาษณ์ เวลา สถานที่ ที่อยู่ของผู้ให้สัมภาษณ์ สถานภาพของผู้ให้สัมภาษณ์ การศึกษา อายุ
และมีประเด็นที่การสัมภาษณ์ผู้วิจัยมุ่งหมายสร้างประเด็นคำถามเพื่อให้ได้ข้อมูลในการตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็น
สำคัญ

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยทำการศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ทั้งจากเอกสาร หลักฐาน ประกอบกับการลงภาคสนามเพื่อศึกษา
ลักษณะทางกายภาพ และการสัมภาษณ์ โดยข้อมูลที่ผู้วิจัยจัดแบ่งประเภทของข้อมูลตามบริบทของเนื้อหา จากนั้นนำมา
วิเคราะห์และวิพากษ์เพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ ทั้งนี้ผู้วิจัยใช้เอกสารที่เป็นลายลักษณ์อักษรรวมถึง
หลักฐานทางโบราณคดีร่วมประกอบการศึกษา โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจาก 2 ส่วนหลัก คือ ข้อมูลจากเอกสารหลักฐานโดยวิธี
วิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการเก็บข้อมูลจากภาคสนาม ข้อมูลทั้ง 2 ส่วนถูกรวบรวมตามประเด็นคำถาม
และวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยอาศัยความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันของข้อมูลเพื่ออธิบายเนื้อหาของการวิจัย

การตรวจสอบข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์/ตรวจสอบข้อมูลเบื้องต้นตามกระบวนการวิจัย จากนั้นจัดเวทีนำเสนอและวิพากษ์ผล

การศึกษาร่วมกับท้องถิ่น ประกอบด้วย ผู้แทนสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสมุทรสงคราม นักวิชาการ และผู้แทนจากท้องถิ่นที่ทำการศึกษา จากนั้นผลการวิจัยข้อมูลนำมาปรับปรุงแก้ไข และจัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เพื่อให้ได้มาซึ่งฐานข้อมูลท้องถิ่นของเมืองสมุทรสงครามที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ สามารถนำไปใช้ในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาที่มีความสมบูรณ์ มีประสิทธิภาพ และเกิดประสิทธิผลสูงสุดต่อผู้เรียนต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านพื้นที่ ผู้วิจัยกำหนดของเขตการดำเนินงานครอบคลุมทั้ง 3 อำเภอของจังหวัดสมุทรสงคราม ประกอบด้วย อำเภอเมืองสมุทรสงคราม อำเภออัมพวา และอำเภอบางคนที

ขอบเขตด้านเนื้อหา สํารวจ ศึกษา วิเคราะห์องค์ความรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ประกอบด้วย ลักษณะทางภูมิศาสตร์และภูมิสังคม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ มรดกภูมิปัญญา และมรดกทางวัฒนธรรมของผู้คนในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามภายใต้ชื่อ “สมุทรสงคราม เมือง 3 น้ำ”

สรุปผลการวิจัย

องค์ความรู้สำคัญที่ควรนำมาใช้เป็นฐานข้อมูลในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นสำหรับเยาวชนในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม แบ่งออกเป็น 5 ประเด็น คือ 1.ภูมิศาสตร์และภูมิสังคม 2.ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น 3.อัตลักษณ์ท้องถิ่น 4.มรดกภูมิปัญญา และ 5.มรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งผลการวิจัยสรุปได้ดังแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพแสดงองค์ความรู้สำคัญและเหมาะสำหรับการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นศึกษา

“สมุทรสงคราม เมือง 3 น้ำ”

องค์ความรู้ท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสงครามทั้ง 5 ส่วนดังกล่าวสามารถอธิบายรายละเอียดได้ดังนี้

1. สภาพทางภูมิศาสตร์และภูมิสังคมของผู้คนจังหวัดสมุทรสงคราม

จังหวัดสมุทรสงคราม ตั้งอยู่ในพื้นที่ภาคกลางตอนลงมาทางใต้ ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 65 กิโลเมตร เป็นจังหวัดที่มีขนาดเล็กที่สุดในประเทศไทย และเป็นเมืองปากน้ำโดยมี “แม่น้ำแม่กลอง” เป็นเส้นทางน้ำหลักไหลผ่านกลางเมือง ออกสู่ทะเลอ่าวไทย ดังนั้นจังหวัดสมุทรสงครามจึงมีชื่อที่เรียกกันโดยทั่วไปอีกอย่างหนึ่งว่า “เมืองแม่กลอง” ลักษณะของพื้นที่เป็นแบบชุ่มน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยดินตะกอนที่ไหลลงมาจากพื้นที่ตอนบนมาอย่างต่อเนื่อง และอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรที่มีค่าจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าชายเลนทั้งป่าโกงกางและไม้แสม ด้วยว่ามี “ดิน” คุณภาพดี มีลักษณะเป็นดินเหนียวปนทรายเนื่องจากมีพื้นที่ติดกับทะเล และเกิดจากการทับถมกันของดินตะกอน เหมาะอย่างยิ่งสำหรับการเกษตรกรรม โดยเฉพาะสวนผลไม้ อาทิ มะพร้าว ลิ้นจี่ และส้มโอ รวมถึงเป็นแหล่งผลิตเกลือสมุทรที่มากถึงประมาณร้อยละ 90 ของการผลิตเกลือสมุทรทั้งประเทศ

นอกจากนี้ ยังมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่มีคุณภาพดีจำนวนมาก ซึ่งข้อมูลของสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดสมุทรสงครามระบุว่า มีแหล่งน้ำในลักษณะต่างๆ มากถึง 970 แห่ง โดยแบ่งเป็น แม่น้ำ ห้วย คลอง 445 แห่ง หนอง กุด บึง 11 แห่ง สระเก็บน้ำ 32 แห่ง น้ำบาดาล 307 แห่ง และประปาชนบทอีก 175 แห่ง (อ้างถึงใน กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดสมุทรสงคราม, ม.ป.ป., น. 40) โดยมีแม่น้ำแม่กลองเป็นเส้นทางน้ำหลัก

ในส่วนของภูมิสังคมและการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามนั้น ไม่พบหลักฐานว่ามีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานชัดเจนตั้งแต่เมื่อใด และมีอยู่หลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ เห็นได้จากศาสนสถานทางศาสนา ในพื้นที่ที่มีทั้งวัดพุทธ โบสถ์คริสต์ มัสยิดอิสลาม และศาลเจ้าของชาวจีน โดยรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานในระยะแรกเป็นการเลือกตั้งอยู่บริเวณใกล้กับปากแม่น้ำ เพื่อประกอบอาชีพทางการเกษตรและการจับสัตว์น้ำเพื่อการยังชีพ ต่อมาจึงเริ่มมีการอพยพของผู้คนจากภายนอกเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้น ด้วยเหตุผลที่ว่าเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์สามารถทำมาหากินได้สะดวก รวมถึงเป็นบริเวณที่มีการติดต่อค้าขายกับภายนอกได้ ซึ่งชุมชนเก่าแก่ที่สำคัญ คือ ชุมชนบริเวณแม่น้ำอ้อม ชุมชนริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ชุมชนบริเวณเขายี่สาร และชุมชนบริเวณบ้านเขาแหลม

ปัจจุบันจังหวัดสมุทรสงครามแบ่งออกเป็น 3 อำเภอ ประกอบด้วย อำเภออัมพวา อำเภอเมืองสมุทรสงคราม และอำเภอบางคนที และแบ่งเป็น 36 ตำบล 284 หมู่บ้าน 24 ชุมชน 1 เทศบาล เมือง 8 เทศบาล ตำบล 26 องค์การบริหารส่วนตำบล

2. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองแม่กลอง

คำว่า “แม่กลอง” นั้นมีที่มาจาก 2 เรื่องหลัก คือ 1.การเรียกชื่อตาม “แม่น้ำแม่กลอง” ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหนึ่งที่ไหลมาจากหุบเขาทางภาคตะวันตก เส้นทางของแม่น้ำสายนี้มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานของผู้คน เมื่อมีมากขึ้นก็กลายเป็นเมืองที่อาจเป็นไปได้ว่าชื่อเมืองนี้ก็เรียกควบไปกับชื่อของแม่น้ำเป็น “เมืองแม่กลอง” และ 2.มาจากเรื่องราวหรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับกลองขนาดใหญ่ที่ขุดจากต้นซุงทั้งต้น ซึ่งด้วยหนึ่งวัฏกระติงจากป่าเมืองกาญจนบุรี ไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้สร้าง ซึ่งปัจจุบันมีการนำเอากลองดังกล่าวมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของตราสัญลักษณ์ประจำจังหวัดสมุทรสงครามด้วย ส่วนคำว่า “สมุทรสงคราม” นั้นเป็นคำที่ประกอบด้วย “สมุทร” ที่หมายถึง ทะเลอันเป็นที่ตั้งของเมืองที่ตั้งอยู่ติดกับทะเล และคำว่า “สงคราม” อันหมายถึง การสู้รบ ดังนั้น “สมุทรสงคราม” จึงอาจหมายถึง เมืองชายทะเลที่มีความสำคัญต่อการทำสงคราม นั่นเอง

กล่าวย้อนหลังไปเมื่อราว 3,000 ปีมาแล้ว พื้นที่บริเวณจังหวัดสมุทรสงครามเคยเป็นโคลนตม ต่อมาเมื่อเกิดการทับถมกันของโคลนตมจนกลายเป็นพื้นที่ดอน ก็เริ่มที่จะมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อทำมาหากินทั้งการเกษตรกรรมและการประมง

แต่เดิมเชื่อว่าเป็นเพียงการรวมตัวกันตั้งเป็นชุมชนเล็กๆ ที่อาศัยธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ทำมาหากิน และมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาอย่างต่อเนื่อง

ในสมัยอยุธยา ปรากฏหลักฐานในกฎหมายตราสามดวงที่มีการระบุชื่อ **"...พระสมุทรสงคราม เมืองแม่กลอง"** ไว้เมื่อราว พ.ศ.1991-2031 (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544, น. 33) ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมืองแห่งนี้มีชื่อปรากฏชื่อว่าเป็น **"เมืองสมุทรสงคราม"** ในช่วงปลายแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงธนบุรี ชื่อของเมืองสมุทรสงครามปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างชัดเจนมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นพื้นที่สำคัญในการทำสงครามกับพม่าที่ **"ค่ายบางกุ้ง"**

ในสมัยรัตนโกสินทร์ สมุทรสงครามก็เพิ่มความสำคัญมากขึ้นอีก ด้วยว่าเป็นเมืองที่มีความเกี่ยวข้องกับราชินิกุล อันเป็นพระญาติวงศ์ของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี หรือที่เรียกว่า **"ราชินิกุลบางช้าง"** และเคยเป็นนิวาสสถานเดิมของรัชกาลที่ 1 ตั้งแต่เมื่อครั้งยังเป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯ ให้รวมหัวเมืองต่างๆ เข้าเป็นมณฑล เมืองสมุทรสงครามก็ให้รวมเข้าด้วยกันกับ **"มณฑลราชบุรี"** ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเรียกจากคำว่า **"เมือง"** มาเป็นคำว่า **"จังหวัด"** ดังนั้นชื่อเรียกที่ **"เมืองสมุทรสงคราม"** จึงเปลี่ยนมาเป็น **"จังหวัดสมุทรสงคราม"** อย่างเป็นทางการนับแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

ในส่วนของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้น จังหวัดสมุทรสงครามประกอบด้วย 3 อำเภอ แต่ละอำเภอต่างก็มีประวัติศาสตร์และเรื่องราวที่น่าสนใจ อาทิ **อำเภออัมพวา** ที่แต่เดิมถูกเรียกว่า **บางช้าง** เป็นเมืองสำคัญด้านการเกษตรมาตั้งแต่อดีต จนมีชื่อเรียกกันมาว่า **"บางช้างสวนนอก"** คู่เคียงกันกับเมืองบางกอกที่เรียกว่าสวนใน **อำเภอบางคนที** ที่มีพัฒนาการมาจากเมืองตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งชื่อ **"บางคนที"** ประกอบด้วยคำว่า **"บาง"** และ **"คนที"** อันหมายถึง **พันธุ์ไม้เถาและไม้พุ่ม** ซึ่งเป็นพันธุ์ไม้พื้นเมือง แต่โดยทั่วไปมักเข้าใจว่าหมายถึง **"คนโท"** ที่แปลว่า **"หม้อน้ำ"** หรือ **"แหล่งน้ำ"** ส่วน **อำเภอเมืองสมุทรสงคราม** ก็เป็นเมืองที่พัฒนาการมาจาก **อำเภอลมทวน** สู่อำเภอบ้านปรก และอำเภอแม่กลอง ตามลำดับ โดยเป็นการเรียกชื่อตามสถานที่ตั้งของอำเภอ กล่าวคือ เหตุที่เรียกชื่อ **"อำเภอลมทวน"** ก็เพราะตั้งอยู่ที่ตำบลลมทวน เมื่อย้ายมาที่ตำบลบ้านปรก ก็เรียก **"อำเภอบ้านปรก"** และเมื่อย้ายมายังตำบลแม่กลอง ก็เรียกว่า **"อำเภอแม่กลอง"** และต่อมาใน พ.ศ.2481 เมื่อมีพระราชกฤษฎีกา เปลี่ยนชื่อจังหวัดและอำเภอบางแห่ง **อำเภอแม่กลอง** จึงเปลี่ยนชื่อมาเป็น **"อำเภอเมืองสมุทรสงคราม"**

ปัจจุบัน นอกจากจังหวัดสมุทรสงครามจะเป็นเมืองสำคัญด้านการเกษตรกรรมของประเทศแล้ว ยังมีความสำคัญด้านการท่องเที่ยวด้วยต้นทุนทางธรรมชาติและวัฒนธรรมที่งดงาม โดยมีแหล่งท่องเที่ยวที่หลากหลายทั้ง สถานที่ต่างๆ ทางธรรมชาติและวัฒนธรรมที่น่าสนใจ เทศกาลงานประเพณี สินค้าท้องถิ่น ของที่ระลึก กิจกรรมการท่องเที่ยวในหลากหลายรูปแบบ ทั้งกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และการท่องเที่ยวเชิงเกษตร รวมถึงความพร้อมในเรื่องสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่พัฒนาขึ้นจนมีความพร้อมในการรับนักท่องเที่ยวได้อย่างเต็มรูปแบบ

3. อัตลักษณ์ท้องถิ่นของจังหวัดสมุทรสงคราม

อัตลักษณ์สำคัญของจังหวัดสมุทรสงคราม แบ่งได้เป็น 2 มิติกว้างๆ คือ อัตลักษณ์ทางธรรมชาติและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

อัตลักษณ์ทางธรรมชาติ เกิดขึ้นจากคุณลักษณะสภาพแวดล้อมของพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็น **"เมือง 3 น้ำ"** กล่าวคือ ตอนบนของจังหวัดมีลักษณะเป็น **น้ำจืด** ตอนกลางเป็น **น้ำกร่อย** และช่วงปลายของพื้นที่มีลักษณะเป็น **น้ำเค็ม** โดยมีแม่น้ำแม่กลองเป็นเส้นทางน้ำสายหลัก นำมาซึ่งวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในพื้นที่ ทั้งการประกอบอาชีพ ที่อยู่อาศัย อาหารการกิน รวมถึงวิถีวัฒนธรรม ซึ่งอาชีพสำคัญที่มีมาตั้งแต่อดีตคือการทำเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำสวนผลไม้ คุณภาพดีที่ขึ้นชื่อมาแล้วตั้งแต่อดีต คู่กับการทำสวนในพื้นที่บางกอกจนได้รับขนานนามคู่เคียงกันว่า **"บางช้างสวนนอก"**

บางกอกสวนใน” ซึ่งสวนผลไม้ที่ว่านี้มีทั้ง ลิ้นจี่ ส้มโอ ส้มแก้ว มะพร้าว ฯลฯ แม้ปัจจุบันก็ยังคงเป็นที่รู้จักและยอมรับกันว่าเป็นผลไม้ที่มีคุณภาพดี จนกลายเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของจังหวัดสมุทรสงคราม นอกจากนี้ยังรวมถึงการเป็นดินแดนแห่งหอยหลอด การเป็นพื้นที่แห่งการผลิตเกลือสมุทรคุณภาพดีและมีปริมาณมากที่สุดในประเทศด้วย

ในขณะที่อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัดสมุทรสงครามที่โดดเด่น คือ ความหลากหลายของผู้คนทั้ง เชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรม อันเกิดจากความแตกต่างทางศาสนา ความเชื่อ และวิถีการดำรงตน โดยในพื้นที่ที่มีทั้งผู้นับถือศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม รวมถึงการนับถือเทพเจ้าของกลุ่มชาวจีน เห็นได้จากปรากฏศาสนสถานกระจายอยู่ในพื้นที่จำนวนมาก ทั้งวัดในศาสนาพุทธ โบสถ์ในศาสนาคริสต์ มัสยิดในศาสนาอิสลาม รวมถึงศาลเจ้าของชาวจีน ซึ่งผู้คนก็สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข มีสภาพความเป็นอยู่ที่สงบสุขร่มเย็นมาแต่อดีต มีฐานะค่อนข้างดีและยึดมั่นในขนบประเพณีและศาสนาของตน

4. มรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสงคราม

มรดกภูมิปัญญาที่สำคัญสะท้อนอยู่ในวิถีการดำรงชีวิต ได้แก่ **ภูมิปัญญาชาวสวน** ที่มีรูปแบบเฉพาะทั้งการทำสวนแบบยกร่อง และการทำสวนเตียน ที่ทั้งแก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของผู้คนให้สามารถดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติของพื้นที่ได้อย่างกลมกลืน **ภูมิปัญญาด้านการทำประมง** ที่มีทั้งการทำประมงพื้นบ้าน ประมงทะเล การทำประมงด้วยโป๊ะ การใช้อวนลาก รวมถึงภูมิปัญญาในการใช้เรือเพื่อสัญจร อาทิ เรือมาด เรือฉลอม เรือโป๊ะ เรือเป็ด ฯลฯ นอกจากนี้ การจับหอยหลอดด้วยการหยอดปูนขาว ก็เป็นที่ยอมรับว่าเป็นภูมิปัญญาสำคัญที่มีอยู่ในวิถีการดำรงชีวิตด้วยเช่นกัน **ภูมิปัญญาเผาถ่านจากไม้ไผ่** ไผ่ไผ่จำนวนมากในพื้นที่ แม้ว่าปัจจุบันอาชีพดังกล่าวจะลดลงตามสภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ประกอบกับป่าไม้ไผ่ตามธรรมชาตินั้นลดน้อยลงอย่างต่อเนื่อง แต่ก็ยังคงพบการทำถ่านไม้ไผ่ไผ่ไผ่ในพื้นที่ชุมชนบ้านยี่สาร อำเภออัมพวา รวมถึง **ภูมิปัญญาในการทำเกลือสมุทร** ที่มีขั้นตอน กระบวนการและเทคนิคที่เป็นการเฉพาะของชาวสมุทรสงคราม ส่งผลให้ได้เกลือสมุทรที่มีคุณภาพและมีปริมาณมากที่สุดในประเทศ

ภูมิปัญญาด้านที่อยู่อาศัย ในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามพบว่ามีความหลากหลายทั้งเรือนแถวไม้ เรือนไทย และเรือนแพ ที่สะท้อนให้เห็นถึงมรดกภูมิปัญญาของผู้คนในพื้นที่ที่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมหรือธรรมชาติรวมถึงวิถีการดำรงชีวิตทั้งเรือนไม้ได้สูงเพื่อการทำเกษตรกรรม การทำประมง รวมถึงการปลูกหรือแถวไม้ติดกันเพื่อการค้าขายได้อย่างกลมกลืน

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องการแปรรูปผลผลิต ที่สำคัญได้แก่ **การทำน้ำตาลมะพร้าว** ด้วยว่าในพื้นที่ที่มีการปลูกมะพร้าวจำนวนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งแถบบางช้าง เมื่อมีการพัฒนาสู่การทำน้ำตาลมะพร้าว ผลผลิตที่ได้จึงได้ชื่อว่าเป็น “**น้ำตาลบางช้าง**” ที่ได้รับการยอมรับกันอย่างกว้างขวางในเรื่องของคุณภาพ ซึ่งภูมิปัญญาการทำน้ำตาลมะพร้าวมีขั้นตอนยุ่งยาก และเป็นเทคนิคเฉพาะในทุกขั้นตอนตั้งแต่ การเลือกพันธุ์ของมะพร้าว การจัดการน้ำ การจัดการดิน การปลูก การเหินยวงวงปาดตาล การนวดวงและรูดดอก ไปจนถึงการเคี่ยวน้ำตาล **การทำกะปิ** ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นกะปิที่มีคุณภาพดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำบลดงโคก โดยมียัตถุดิบจาก “เคยตาตา” ที่มีคุณภาพจากแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์นำมาซึ่งกะปิคลองโคกนี้เนื้อกะปิมีความละเอียด กลิ่นหอม รสชาติเค็ม กลมกล่อม กะปิจะมีสีชมพูอมแดงคล้ำๆ เล็กน้อย มีจุดเล็กๆ ที่มาจากตาตาของเคย นอกจากนี้ยังมี **การแปรรูปปลาทุ** ที่ขึ้นชื่อเรื่องคุณภาพทั้งเนื้อนุ่มและรสชาติอร่อย เกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้าน ประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ โดยเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของปลาทุแม่กลองคือ “**หน้างอ คอหัก**” เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็ด้วยว่าในขั้นตอนของการผลิตปลาทุนี้ โดยจะต้องนำเอาปลาทุมาใส่ขงทรงกลม จำต้องทำให้ส่วนหัวและหางพับเข้าหรือด้วยการ “**หักคอปลาทุ**” เพื่อให้สามารถวางลงไปในขงปลาทุได้อย่างพอดีและสวยงาม

5. มรดกทางวัฒนธรรมของผู้คนเมืองสมุทรสงคราม

จังหวัดสมุทรสงคราม ได้ชื่อว่าเป็นเมืองแห่งวัฒนธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งในพื้นที่ภาคกลางของประเทศ ด้วยว่าเป็น

เมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ ส่งผลให้ผู้คนมีวิถีการดำรงตนด้วยความสุขมาช้านาน และได้สรรค์สร้างมรดกทางวัฒนธรรมไว้มากมาย อาทิ

โบราณสถาน โบราณวัตถุที่มีกระจายอยู่จำนวนมากในพื้นที่ คือหลักฐานที่ชัดเจนและสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นเมืองแห่งวัฒนธรรม ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ โบราณสถาน โบราณวัตถุเหล่านั้นนอกจากปริมาณแล้วยังมีความหลากหลาย สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของผู้คน ความคิด ความเชื่อที่มีอยู่ โดยมีทั้งวัดสำคัญในพระพุทธศาสนาจำนวนมาก อาทิ วัดบางกุ้ง วัดเพชรสมุทรวรวิหารหรือวัดบ้านแหลม วัดอัมพวันเจติยารามวรวิหาร หรือวัดอัมพวา วัดเขายี่สาร วัดคลองโค่น วัดกมุทริฎฐ์ทอง วัดบางกะพ้อม วัดบางพลับ วัดโบสถ์ วัดอินทาราม วัดจุฬามณี ฯลฯ นอกจากนี้ในพื้นที่ยังมี มัสยิด ดำรงอิสลาม ของกลุ่มคนที่นับถือศาสนาอิสลาม อาสนวิหารแม่พระบังเกิด ซึ่งเป็นโบสถ์หรือศาสนสถานของศาสนาคริสต์ที่มีเพียงแห่งเดียวในจังหวัดสมุทรสงคราม รวมถึงศาลเจ้าจีนที่มีอยู่มากมายอีกด้วย

นอกจากนี้ในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามยังมี “เรื่องเล่า” หรือ “ตำนานท้องถิ่น” ที่เล่าสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลานจำนวนมาก เช่น ตำนานเกี่ยวกับหลวงพ่อบ้านแหลม ตำนานเรื่องกฐินทอง ตำนานเขายี่สาร ตำนานหลวงพ่อดโต วัดเจริญสุขาราม หรือแม้แต่ตำนานพื้นบ้านเรื่อง โกงกาง หิ้งห้อย ลำพู ซึ่งเหล่านี้คือส่วนหนึ่งในการอธิบายความเป็นเมืองสมุทรสงคราม ซึ่งนับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่ง

นอกจากนี้จังหวัดสมุทรสงครามยังได้ชื่อว่าเป็น “เมืองแห่งอัครศิลปิน” ด้วยว่าเป็นแหล่งกำเนิดศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงานศิลปะไว้กับสังคมไทยหลากหลายสาขา ทั้งดนตรี นาฏศิลป์ วรรณศิลป์ ฯลฯ จนเรียกได้ว่าเป็นเมืองที่ทำให้กำเนิดศิลปินที่สร้างศิลปะไว้กับชาติอย่างแท้จริง อาทิ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้สร้างสรรค์ผลงานศิลปะวัฒนธรรมในหลากหลายสาขา ครูอ้อ สุนทรสนาน ผู้ที่ได้ชื่อว่า เป็นทั้งนักร้องและนักประพันธ์คนสำคัญของไทย หลวงประดิษฐ์ไพเราะ ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็น “ครูยี่ 5 แผ่นดิน” ทูล ทองใจ นักร้องผู้มีน้ำเสียงนุ่มไพเราะกินใจ จนได้รับฉายาให้เป็น เทพบุตรเสียงกังสดาล เจ้าชายแห่งรัตติกาล และ พ่อระฆังฝั่งเพชร ศรีศรี ศรีประจวบ นักร้องลูกทุ่งผู้ได้รับฉายาว่าเป็น ราชาเพลงหวานระดับตำนานของประเทศ ฯลฯ เหล่านี้คือหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นถึงความมั่งคั่งที่ไม่เพียงด้านเศรษฐกิจและความเป็นอยู่เท่านั้น หากแต่ยังหมายรวมถึงความมั่งคั่งทางจิตวิญญาณของผู้คน ความเป็นศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงานศิลปะ สนองตอบความต้องการทางจิตใจไม่เฉพาะในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามเท่านั้น แต่ยังรวมถึงสังคมไทยด้วย

มรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้สะท้อนความเป็นตัวตนของผู้คนในจังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งบางอย่างก็ได้รับการสืบต่อพัฒนา หรือประดิษฐ์สร้างเพิ่มเติมเพื่อสร้างคุณค่าให้เกิดขึ้นทั้งการท่องเที่ยว เศรษฐกิจ รวมถึงด้านสังคมด้วย เห็นได้จากปัจจุบันปรากฏขนบธรรมเนียม ประเพณี และการจัดเทศกาลงานต่างๆ อยู่เป็นประจำ ที่สำคัญ อาทิ ประเพณีลอยกระทงสาย กาบกล้วยเมืองแม่กลอง งานนมัสการและสงกรานต์หลวงพ่อบ้านแหลม เทศกาลลั่นจี่ของดีสมุทรสงคราม งานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เทศกาลกินปลาหู และของดีเมืองแม่กลอง สมุทรสงคราม ในขณะที่บางอย่างก็เลือนหายไปกับกาลเวลาและสภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

สรุปได้ว่า องค์ความรู้สำคัญของจังหวัดสมุทรสงคราม เป็นสิ่งที่มีคุณค่าและความหลากหลาย ทั้งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ที่อธิบายถึงความเป็นมาตั้งแต่อดีตของจังหวัดสมุทรสงครามว่าเป็นเมืองเก่าแก่และมีความสำคัญต่อประเทศมาแล้วช้านาน อัตลักษณ์ท้องถิ่น หรือลักษณะเฉพาะที่สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของผู้คนในพื้นที่ในการสร้างสรรค์วิถีชีวิตเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างโดดเด่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สะท้อนถึงความสามารถในการปรับตัวของผู้คนให้เข้าธรรมชาติแวดล้อมและสังคม รวมถึง วิถีวัฒนธรรม ที่สะท้อนให้เห็นถึงความงามทางจิตวิญญาณของผู้คนในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ส่งต่อถึงปัจจุบันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมมากมาย ทั้งหลายเหล่านี้ คือองค์ความรู้ที่มีคุณค่าและสำคัญต่อการปลูกจิตสำนึก เห็นคุณค่า และความสำคัญของท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการรับรู้และเรียนรู้ของผู้คนในพื้นที่ ที่สำคัญคือการจัดสร้างหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาที่เป็นระบบและเหมาะสมกับผู้เรียน

อภิปรายผล

วัตถุประสงค์สำคัญของการวิจัยเรื่อง การสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลท้องถิ่นเรื่อง “สมุทรสงคราม เมือง 3 น้ำ” คือ มุ่งศึกษาองค์ความรู้ด้านท้องถิ่น ทั้งภูมิศาสตร์ ภูมิสังคม ประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมของผู้คนในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ และเหมาะสมในการนำมาใช้ในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาภายใต้ชื่อ “สมุทรสงคราม เมือง 3 น้ำ” สำหรับเยาวชนในระดับประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษาตอนต้นในอนาคต ซึ่งจะมีส่วนสำคัญอย่างมากในการปลูกจิตสำนึก เห็นคุณค่าและความสำคัญของท้องถิ่น เกิดความรักภาคภูมิใจในรากเหง้าของตน อันจะนำมาซึ่งความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไปในอนาคต

จากผลการวิจัยที่สรุปว่า องค์ความรู้สำคัญที่ได้รับจากการวิจัย แบ่งได้เป็น 5 ส่วน ประกอบด้วย 1. ภูมิศาสตร์และภูมิสังคม 2. ประวัติศาสตร์ 3. อัตลักษณ์ท้องถิ่น 4. มรดกภูมิปัญญา และ 5. มรดกวัฒนธรรม ที่แม้ว่าจังหวัดสมุทรสงครามจะเป็นเพียงเมืองขนาดเล็ก หากแต่มีองค์ความรู้สำคัญที่น่าสนใจอย่างครบถ้วนและมีคุณค่า

ส่วนที่ 1 ลักษณะทางภูมิศาสตร์และภูมิสังคม โดยแนวคิดในการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในอดีตที่เลือกทำเลที่อยู่อาศัย โดยเลือกพื้นที่บริเวณเส้นทางน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ สามารถประกอบอาชีพโดยอาศัยหรือพึ่งพาธรรมชาติที่แวดล้อม พื้นที่ปากแม่น้ำสามารถทำการค้าขายกับต่างถิ่นได้สะดวก และสามารถตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนได้ถาวร ไม่ต้องอพยพโยกย้ายเพื่อหนีความอดอยากจนสามารถสร้างสรรค์วิถีการดำรงตน วิถีวัฒนธรรมและสืบต่อกันมาได้ นับเป็นความชาญฉลาดของบรรพบุรุษที่เลือกตั้งถิ่นฐานโดยคำนึงถึงความยั่งยืน สอดคล้องข้ออธิบายของ วิลาวัณย์ เอื้อวงศ์กุล (2542, น. 11) ที่ว่า ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มี 3 องค์ประกอบ คือ 1.ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ แหล่งน้ำ ที่ดอน ที่ดินอุดมสมบูรณ์ 2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยสำคัญที่มักเกิดคู่กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน และมีอิทธิพลต่อการขยายตัวเป็นเมืองต่อไปในอนาคต และ 3.ปัจจัยทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความเชื่อของแต่ละกลุ่มชนได้แก่ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สถานที่ประวัติศาสตร์ ลักษณะที่เป็นประเพณีนิยมหรือความเชื่อต่างๆ

ส่วนที่ 2 ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ที่มีหลักฐานอธิบายถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มีมาอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มต้นจากการเป็นชุมชนหรือหมู่บ้านเล็กๆ และพัฒนาสู่ความเป็นเมืองในสมัยอยุธยาสู่การเป็นจังหวัดสมุทรสงครามในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยรูปแบบการศึกษาถึงพัฒนาการของสังคมหรือชุมชนที่อยู่นอกเหนือแวดวงศูนย์อำนาจทางการเมืองของรัฐ ซึ่งในความหมายดังกล่าวเป็นการมองการศึกษาประวัติศาสตร์ที่นับจากจุดย่อยของสังคมไปสู่จุดใหญ่ (ยงยุทธ ชูแว่น, 2562) นอกจากนี้ผลการวิจัยยังพบว่า ในพื้นที่มีผู้คนหลากหลายเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกัน ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ แม้จะมีความแตกต่างทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ ความเชื่อ วิถีวัฒนธรรม หากแต่ความแตกต่างเหล่านั้นกลับไม่นำมาซึ่งปัญหาเป็นความแตกแยก ทั้งนี้อาจเป็นด้วยว่าระยะเวลาที่ยาวนานในการอยู่ร่วมกันได้ทำให้ความแตกต่างเหล่านั้นถูกสลายลงไปด้วยความพยายามในการปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกัน ซึ่งลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับข้ออธิบายของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2559) ที่ว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือประวัติศาสตร์สังคมที่แสดงให้เห็นความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่นเดียวกันที่อาจมีความแตกต่างทางชาติพันธุ์ก็ได้ แต่เมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่เดียวกันตั้งแต่ 2-3 ชั่วคนสืบลงไป ก็เกิดสำนึกร่วมขึ้นเป็นคนในท้องถิ่นเดียวกัน มีจารีต ขนบประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และคติทางเศรษฐกิจและสังคมร่วมกัน โดยมีพื้นฐานทางความเชื่อและศีลธรรมเดียวกัน

ส่วนที่ 3 อัตลักษณ์ท้องถิ่น ที่ผลการวิจัยพบว่าอัตลักษณ์สำคัญที่เป็นในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามคือลักษณะของพื้นที่ที่เรียกว่าเป็น “เมือง 3 น้ำ” คือมีทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม ซึ่งส่งผลต่อบริบททางสังคมและวิถีของผู้คน อันนำมาซึ่งคุณลักษณะของพื้นที่ที่มีความโดดเด่นและแตกต่างจากท้องถิ่นอื่น อย่างไรก็ตามลักษณะดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง ทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามธรรมชาติและจากฝีมือมนุษย์ เช่น การสร้างเขื่อนเหนือเส้นทางน้ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งเขื่อนศรีนครินทร์ที่สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2516 จนส่งผลต่อระบบการขึ้นลงของน้ำทะเลจากทางใต้และการไหลลงมาของน้ำจืด

จากทางเหนือไปไม่เป็นไปตามธรรมชาติ จนส่งผลอย่างชัดเจนต่อการเปลี่ยนไปของระบบ 3 น้ำดังกล่าวข้างต้น รวมถึงความอัตลักษณ์จากความหลากหลายของผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม และนำมาซึ่งความหลากหลายทางความคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรม ซึ่งก็เปลี่ยนแปลงไปเช่นกันจากความเจริญในด้านต่างๆ ที่นำเอาวัฒนธรรมต่างถิ่นเข้ามาดังที่ปรากฏในบทวิเคราะห์ของรายการ “มองแม่กลอง” (2543 : ออนไลน์) ดังนั้นอัตลักษณ์ท้องถิ่นดังกล่าวจึงถือเป็นองค์ความรู้สำคัญที่จำเป็นต้องเร่งเก็บรวบรวมและดำเนินการส่งเสริมให้ผู้คนและเยาวชนในท้องถิ่นเรียนรู้และเห็นคุณค่าเพื่อการอนุรักษ์ไว้อย่างเร็วที่สุด

ส่วนที่ 4 มรดกภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีอยู่หลากหลาย ทั้งภูมิปัญญาที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อม ภูมิปัญญาที่สัมพันธ์ระหว่างสังคมหรือชุมชน รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่สำคัญได้แก่ ภูมิปัญญาในอาชีพทั้งการทำสวน การประมง การเผาถ่าน การทำเกลือสมุทร ภูมิปัญญาด้านที่อยู่อาศัย การทำน้ำตาลมะพร้าว การทำกะปิ การแปรรูปปลาทุ ฯลฯ เหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของผู้คนที่ทั้งวิถีคิดและการปฏิบัติตนในการแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน เพื่อให้สามารถดำรงอยู่และปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ สภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี ซึ่งมรดกภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความสำคัญและมีความหมายต่อท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสงคราม ทั้งช่วยสร้างความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติ ช่วยสร้างความสัมพันธ์ของคนในสังคม ช่วยให้ผู้คนที่สามารถดำรงตนและปรับเปลี่ยนให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม รวมถึงเป็นสิ่งที่ยังสร้างความภาคภูมิใจให้กับท้องถิ่นด้วย (เรไร ไพรวรรณ, 2548, น. 14) และเช่นกันว่า มรดกภูมิปัญญาเหล่านี้ก็เป็นองค์ความรู้สำคัญที่ถูกกระแสน้ำของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วโหมกระหน่ำอย่างหนัก และจำเป็นต้องเร่งทำการศึกษาและส่งต่อองค์ความรู้ดังกล่าวสู่ผู้คนในท้องถิ่นและเยาวชนต่อไป

ส่วนที่ 5 มรดกทางวัฒนธรรม ผลการวิจัยพบว่า นอกจากท้องถิ่นจะมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมแล้ว ยังคงคุณค่าความงามตามความคิดความเชื่อที่มีอยู่แต่เดิม เห็นได้จากมีการสืบสานและส่งต่อวัฒนธรรมเหล่านี้มาได้จากปัจจุบัน อาทิ โบราณสถาน โบราณวัตถุที่มีอยู่จำนวนมากและหลากหลายในท้องถิ่น เรื่องเล่าหรือตำนานต่างๆ ที่แม้ว่าคนปัจจุบันจะมองว่าไร้เหตุผล แต่สิ่งนี้ก็เคยถูกใช้เป็นส่วนหนึ่งในการดำรงอยู่ร่วมกันของผู้คนมาแล้ว ความสามารถในการแก้ไขปัญหาในวิถีชีวิตที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับธรรมชาติแวดล้อมและสังคม ขนบธรรมเนียม ประเพณี เทศกาลงานต่างๆ ที่ยังคงได้รับการสืบสานต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน รวมถึงความเป็นเมืองแห่งศิลปินที่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นพื้นที่ที่มีศิลปินหลากหลายสาขา สะท้อนให้เห็นว่าจังหวัดสมุทรสงครามไม่เพียงเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความเป็นเมืองที่มีความสงบสุข มั่งคั่ง และรุ่งเรืองจนผู้คนที่สามารถสร้างสรรค์ผลงานศิลปะรูปแบบต่างๆ ได้ ซึ่งการสร้างสรรควัฒนธรรมชุมชนของผู้คนในจังหวัดสมุทรสงครามนี้สามารถนำไปสู่การพัฒนาหรือต่อยอดได้ตามแนวคิดของฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2554) ที่ว่ามีถึง 6 แนวทางด้วยกัน คือ 1. เน้นการพัฒนาซึ่งสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมของคนไทยซึ่งไม่คำนึงการแข่งขันระหว่างปัจเจกชน 2. ปลุกจิตสำนึกแบบชุมชนในด้านความรัก ความสามัคคี ความภาคภูมิใจในท้องถิ่น 3. มีกระบวนการผลิตซ้ำจิตสำนึกชุมชนไทยผ่านปัญญาชนของท้องถิ่น นักวิชาการในเมือง นักพัฒนาและผู้อาวุโสในชุมชนเพื่อสืบทอดจิตสำนึกของชุมชนต่อไป 4. มีกลุ่มชาวบ้านในรูปของการจัดองค์กร เช่น สหกรณ์ สมาพันธ์ เพื่อให้มีอำนาจต่อรองกับองค์กรภายนอก ในยุคของการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน 5. มีการประสานวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มต่างๆ เพื่อสร้างเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และ 6. มีความสัมพันธ์และใกล้ชิดกับธรรมชาติโดยช่วยกันอนุรักษ์ปกป้องธรรมชาติเพื่อคงความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน วัฒนธรรมชุมชนพื้นฐานทั่วไปคือการได้รับปัจจัยในการสร้างสรรค์มาจากธรรมชาติแวดล้อม

จะเห็นได้ว่า องค์ความรู้ดังกล่าวข้างต้น นับเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ มีความหมาย และเป็นต้นทุนสำคัญในการสร้างความยั่งยืนให้กับท้องถิ่นได้ โดยควรเริ่มต้นจากการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับท้องถิ่น เพื่อสร้างจิตสำนึก เห็นคุณค่า และ

ความสำคัญของท้องถิ่นจนสามารถสืบทอดและส่งต่อคุณค่าเหล่านี้จากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่งได้ เมื่อ “คุณค่า” ยังคงอยู่การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นที่จะเกิดขึ้นย่อมเป็นไปเพื่อความเข้มแข็ง เพราะเป็นสิ่งที่จะนำมาซึ่งประโยชน์แห่งตนและท้องถิ่นเอง ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะเป็นพลังทางสังคมที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเข้มแข็งอย่างแท้จริง ด้วยว่าเกิดจากพลังภายในของสังคม ที่สำคัญกระบวนการดังกล่าวควรเป็นไปอย่างต่อเนื่องและเกิดการเรียนรู้ในทุกภาคส่วน โดยเริ่มจากเยาวชนที่จะเป็นพลังของการเปลี่ยนแปลงในอนาคต

ในส่วนของกระบวนการหรือแนวทางในการนำเอาองค์ความรู้ที่รับจากผลการวิจัยไปสร้างหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาที่มีประสิทธิภาพนั้น สามารถแบ่งได้เป็น 4 ขั้นตอน คือ 1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา 2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม 3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน และ 4. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2526, น. 10) จะเห็นได้ว่า การส่งเสริมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของผู้เรียนโดยเน้นบทบาทการเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นสิ่งสำคัญ อย่างไรก็ตาม ท้องถิ่นศึกษา นับเป็นรายวิชาที่นอกเหนือจากหลักสูตรพื้นฐานทั่วไป ดังนั้น ข้อมูล เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นจึงมีข้อจำกัด อาทิ ข้อจำกัดด้านเวลาที่ไม่อาจนำองค์ความรู้สำคัญต่างๆ ของท้องถิ่นที่มีอยู่จำนวนมากมาจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาได้ทั้งหมด ดังนั้นองค์ความรู้ที่ผ่านกระบวนการศึกษาค้นคว้าอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ จึงมีความสำคัญต่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลการการเรียนรู้อย่างมาก ที่สำคัญควรเป็นไปตามความมุ่งหมายของท้องถิ่นเอง

การมีส่วนร่วมในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นศึกษานี้ ไม่เพียงผู้เรียนซึ่งเป็นผู้มีส่วนท่ายหรือปลายน้ำของกระบวนการเรียนรู้เท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ทั้งสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษา สหุทธสงคราม โรงเรียน รวมถึงชุมชนท้องถิ่นผู้เป็นเจ้าขององค์ความรู้หรือต้นน้ำของกระบวนการดังกล่าวด้วย ซึ่งการวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ อย่างครอบคลุม ตั้งแต่ความร่วมมือในการสร้างกรอบแนวคิด เริ่มต้นการลงพื้นที่เพื่อสำรวจ สัมภาษณ์ ศึกษา วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ให้มีความถูกต้องตามหลักวิชาการ การให้ท้องถิ่นหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการวิพากษ์ เสนอแนะการจัดทำฐานข้อมูลดังกล่าว มีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการได้มาซึ่งฐานข้อมูลท้องถิ่นที่ถูกต้อง มีความสมบูรณ์ สามารถนำองค์ความรู้ดังกล่าวมาใช้เป็นฐานข้อมูลในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ กระบวนการดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการมีส่วนร่วมของโคเฮนและอัทซอพฟ์ (อ้างถึงใน เบญจา สมประกอบและคณะ, 2552, น. 8) ที่กล่าวว่า การมีส่วนร่วมแบ่งออกเป็น 4 ชนิด คือ 1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (decision making) 2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (implementation) 3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (benefits) และ 4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (evaluation)

ดังนั้นการทำหลักสูตรท้องถิ่นศึกษา “สมุทรสงคราม เมือง 3 น้ำ” เพื่อใช้ในการจัดการเรียนการสอนให้กับเยาวชนในพื้นที่จึงมีความสำคัญอย่างมากต่อการสร้างจิตสำนึก ความภาคภูมิใจ อันจะนำมาซึ่งความรัก ห่วงแหนท้องถิ่นของตนเอง และที่สำคัญจะเป็นพลังสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งและยั่งยืนให้เกิดขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม ด้วยว่าโลกแห่งการเรียนรู้ในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก มีแหล่งเรียนรู้และสื่อการเรียนรู้ที่ทันสมัย ดังนั้นการจัดการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับองค์ความรู้เพียงอย่างเดียวจึงไม่อาจประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย หากแต่จะต้องให้ความสำคัญโดยผู้เรียนได้มีส่วนร่วมกับกระบวนการเรียนรู้นั้นด้วยตนเอง และด้วยวิธีการที่หลากหลาย ดังแนวทางการจัดการเรียนรู้ของวัฒนาพร ระวังทุกข์ (2542 : 94) คือ 1. ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ค้นพบและสร้างความรู้ด้วยตนเอง (Construct) 2. ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้จัดทำและแสดงออก (Performance) 3. ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนหรือกลุ่ม (Interaction) 4. ส่งเสริมให้ผู้เรียน เรียนรู้ และปฏิบัติ อย่างมีขั้นตอนหรือเป็นกระบวนการ (Process) 5. ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีผลงานจากการปฏิบัติ (Product) 6. ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการประเมินตนเองและเพื่อน (Application) และ 7. ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้นำความรู้ไปใช้ประโยชน์ (Application) ซึ่งรูปแบบดังกล่าวจะสามารถนำไปสู่ความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืนได้ในอนาคต

ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่า จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นจังหวัดที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรม ที่สำคัญมากมาย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนมีคุณค่ายิ่งต่อการสร้างความภาคภูมิใจให้กับตนเอง กระบวนการหนึ่งที่สำคัญคือการปลูกฝังจิตสำนึก รัก ห่วงแหน เห็นคุณค่า และความสำคัญของท้องถิ่นด้วยการจัดสร้างหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้เยาวชนได้เรียนรู้ความเป็นตัวตนและภาคภูมิใจในความเป็นคนสมุทรสงคราม

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสมุทรสงคราม ตามโครงการพัฒนาคุณภาพการศึกษาและพัฒนาท้องถิ่นหรือ “มหาวิทยาลัยพี่เลี้ยง” ที่ได้ริเริ่มโครงการและสนับสนุนงบประมาณการดำเนินงาน ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยธนบุรีที่ให้ทุนสนับสนุนการวิจัย อันจะนำมาซึ่งประโยชน์ทั้งในเชิงวิชาการ และเชิงประจักษ์จากองค์ความรู้ที่ได้รับอันจะเป็นข้อมูลสำคัญในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาสำหรับเยาวชนในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงมหาดไทย สถาบันดำรงราชานุภาพ. (2540). *ความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์*. รายงานการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สถาบันดำรงราชานุภาพ กระทรวงมหาดไทย, กรุงเทพมหานคร.
- กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดสมุทรสงคราม. (ม.ป.ป.). *บรรยายสรุปจังหวัดสมุทรสงคราม*. เอกสารเผยแพร่ทั่วไป กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดสมุทรสงคราม.
- กิต บัญเอก. (2551). *โครงการวิจัยและพัฒนากระบวนการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ*. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, เพชรบูรณ์.
- กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ. (2545). *การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบกในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2544). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดสมุทรสงคราม*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. (2527). *การระดมประชาชนเพื่อการพัฒนาชนบท การบริหารงานพัฒนาชนบท*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2554). *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์
- บัณฑิต ลิวชัยชาญ. (ม.ป.ป.). *ประวัติความเป็นมาโดยสังเขปของจังหวัดสมุทรสงคราม*. ค้นคืนจาก เว็บไซต์จังหวัดสมุทรสงคราม <http://www.samutsongkhram.go.th/>.
- เบ็ญญา สมประกอบ และคณะ. (2552). *การมีส่วนร่วมของนักศึกษาต่อการประกันคุณภาพการศึกษาของมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร*. รายงานการวิจัยกองพัฒนานักศึกษา สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระนคร, กรุงเทพมหานคร.
- พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และคณะ. (2556). *แหลมใหญ่ : การพลิกฟื้นวัฒนธรรมชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พิชญาพร พิรพันธุ์ และพิทักษ์ ศิริวงศ์. (2563). *การวิเคราะห์วาทกรรม : การดำรงอัตลักษณ์คริสตชนของกลุ่มคาทอลิกบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม*. *วารสารร่วมพฤษภา* มหาวิทยาลัยเกริก, 38(1), 67-82.

- ยงยุทธ ชูแว่น. (2562). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย*. กรุงเทพมหานคร: ยิปซีกรุ๊ป.
- รายการ “มองแม่กลอง”. (14 พฤษภาคม 2543). ค้นคืนจาก http://www.ldinet.org/2008/index.php?option=com_content.
- เรไร ไพรวรรณ. (2548). *การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน: กรณีศึกษาชุมชนในเขตธนบุรี*. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, กรุงเทพมหานคร.
- เรือนแก้ว ภัทธานุประวัติ. (2551). โลกทัศน์และการเปลี่ยนแปลงของศาลเจ้าจีนในจังหวัดสมุทรสงคราม. *วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย*, 28(3), 79-105.
- วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2542). ยี่สาร : ย่านโบราณกลางป่าชายเลน. *วารสารวัฒนธรรมไทย* (พ.ศ.2542), 1-8.
- วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2544). *ตำนานและพิธีกรรมคุ่มปุศรีราชา : ภาพสะท้อนบูรณาการทางสังคมวัฒนธรรมที่บ้านยี่สาร*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). สาขาวิชามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, นครปฐม.
- วิลาวัลย์ เอื้อวงศ์กุล. (2542). *ความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการของเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษาเมืองเรณูนคร*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วีรพงษ์ กำแพงทอง. (2558). *การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำน้ำตาลมะพร้าว ผู้ประกอบการน้ำตาลมะพร้าว ตำบลท่าคา อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสงคราม*. (สารนิพนธ์ตามหลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต). ภาควิชาการพัฒนาศชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- วัฒนาพร ระจับทุกข์. (2542). *การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง*. กรุงเทพมหานคร: ต้นอ่อน.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2559). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: แนวคิดและวิธีการ*. ค้นคืนจาก <https://lek-prapai.org/home/view.php?id=384>.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2549). *ชื่อบ้านนามเมือง ลุ่มน้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม*. กรุงเทพมหานคร: กองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.
- สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2554). *ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชาวสวน จังหวัดสมุทรสงครามตอนบน (ตำบลท่าคา อำเภอบ้านแพ้ว และตำบลดอนมะโนรา อำเภอบางคนที)*. *วารสารวิชาการ หน้าจั่ว : ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม และสถาปัตยกรรมไทย*, 4, 218-256.
- อิสรชัย บุรณะอรุณ. (2553). *ความแปรเปลี่ยนของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม*. หน้าจั่ว : *วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 1-29.